

भारतीय प्रशासनातील ई-शासन

प्रा. कोळेकर वनिता अशोक (विभाग प्रमुख), राज्यशास्त्र विभाग नामदेवराव सूर्यवंशी (बेडके) महाविद्यालय,
फलटण Email id (vanitakolekar4692@gmail.com)

प्रस्तावना –

आजचे २१ वे शतक हे संगणकाचे तसेच विविध क्षेत्रातील बदलत्या विकासाचे, तंत्रज्ञानाचे युग मानले जाते. काळाच्या बदलत्या प्रवाहा बरोबर अनेक संकल्पनांचा उदय आणि विकास झाला. यामुळे समाजातील व्यक्ती, तसेच इतर राष्ट्रे यांचा संबंध येऊ लागला. देश व्यक्ती, राष्ट्र अशा संकल्पना यांना महत्त्व मिळाले तसेच अनेक नवीन विचारप्रवाहांचा मानव नव्याने स्वीकार करू लागला. यातील एक नवीन विचारप्रवाह म्हणजे भारतीय प्रशासनातील ई-शासन ही संकल्पना होय.

ई-शासन ही एक लोकप्रशासनातील आधुनिक आणि नवीन संकल्पना आहे. याच प्रशासनाला आपण माहिती तंत्रज्ञान युक्त प्रशासन असे म्हणतो. ही संकल्पना माहिती तंत्रज्ञानाच्या संकल्पनेतून निर्माण झाली. ई-शासनाच्या माध्यमातून व्यक्तींना वेगवान आणि हव्या त्या वेळी योग्य ती माहिती उपलब्ध करून देता येते ई-शासन ही भारतीय प्रशासनातील प्रगतीच्या दिशेने वाटचाल करणारी आधुनिक संकल्पना आहे. या ई-शासनाच्या आधुनिक संकल्पनेमुळे आपण खूप कमी वेळात भारतीय प्रशासनातील हवी ती माहिती जलद गतीने आणि आपल्याला पाहिजे त्या वेळेमध्ये मिळवू शकतो.

ई-शासनाचा अर्थ –

ई-शासन ही संकल्पना भारतीय प्रशासनामध्ये माहिती तंत्रज्ञान या संकल्पनेतून जन्माला आलेली आहे. ई-शासन ही संकल्पना बहुअंगी आणि बहुविध स्वरूपाची संकल्पना आहे. ई-शासनाच्या माध्यमातून नागरिक आणि शासकीय सेवक यांच्या विचार व दृष्टिकोनामध्ये बदल घडवून आणता येतो प्रशासनाला अधिक लोकाभिमुख आणि पारदर्शक बनविणे हे ई-शासनाचे मुख्य उद्दिष्ट्य आहे.

थोडक्यात ई-शासन म्हणजे सरकारी सेवा आणि योजनांची माहिती इलेक्ट्रॉनिक पद्धतीने लोकांपर्यंत पोहचवणे म्हणजे ई-शासन होय.

ई-शासन ही संकल्पना भारतीय प्रशासनाशी संबंधित आहे प्रशासनाची माहिती समाजातील विविध घटकांना माहिती तंत्रज्ञानाच्या मदतीने लोकांपर्यंत पोहचविणे हे प्रशासनाला अभिप्रेत आहे.

ई-शासन व्याख्या –

ई-शासनाविषयी अनेक विचारवंतांनी व्याख्या केली त्यानुसार काही विचारवंतांनी पुढीलप्रमाणे व्याख्या केली आहे.

जे.सत्य नारायण यांच्या मते –

“ई-प्रशासन ही संकल्पना प्रशासनाशी संबंधित प्रशासनाचे समाजातील विविध घटकांची माहिती तंत्रज्ञानाच्या मदतीने संबंध प्रस्थापित करणे ही प्रशासनात अभिप्रेत असते.”

* भारतीय प्रशासनातील ई-शासनाचे स्वरूप :-

भारतीय लोकप्रशासनामध्ये अनेक नवीन संकल्पनांचा तसेच अनेक विचारांचा स्वीकार केला आहे त्यामध्ये ई-शासन ही संकल्पना भारतीय प्रशासनामध्ये खूप महत्त्वपूर्ण आणि उपयुक्त ठरली आहे.

भारतीय प्रशासनामध्ये ई-शासन आणि माहितीचा अधिकार यांसारख्या संकल्पना उदयास आल्यामुळे लोकप्रशासनाला नवीन दिशा मिळाली ई-शासन ही संकल्पना माहिती तंत्रज्ञान या संकल्पनेतून उदयास आली. त्यामुळे प्रशासनातील सेवक व जनता यांच्यामध्ये संपर्क घडून येऊ लागला. लोकांना खूप कमी वेळेत आणि जलद गतीने हवी ती शासनाच्या योजनांची माहिती मिळू लागली. लोकांना सर्व प्रशासन नक्की कसे चालते हे समजू लागले तसेच नागरीकांना आपल्या सर्व जबाबदाऱ्या आणि कर्तव्यांची जाणिव होऊ लागली. हे सगळे शक्य झाले ते लोकप्रशासनातील ई-शासन या संकल्पनेमुळे.

* भारतीय प्रशासनातील ई-शासनाची उद्दिष्ट्ये

भारतीय प्रशासनामध्ये ई-शासन ही संकल्पना खूप महत्त्वपूर्ण ठरलेली आहे. आजचे २१ वे शतक हे माहिती तंत्रज्ञानाचे व नवीन बदलांचे शतक मानले जाते. त्यामुळे अनेक क्षेत्रामध्ये लक्षणीय प्रगती झालेली अपणास दिसून येते

लोकप्रशासनात ई-शासन ही संकल्पना माहिती तंत्रज्ञानामधून उदयास आलेली आहे. ई-शासनाची उद्दिष्टे भारतीय प्रशासनामध्ये पुढीलप्रमाणे दिसून येतात.

१. **जनता व सरकार यांच्यात संपर्क** – ई-शासन या संकल्पनेमुळे आज आपणास असे दिसून येते की जनता आणि सरकार यांच्यात खूप जवळच्या संबंध निर्माण झाला आहे. विविध शासनांच्या योजना व त्यांची पूर्ण माहिती व्यक्तीच्या ई-शासनामुळे पूर्णपणे मिळू लागली. नागरीक कमी वेळेमध्ये जास्त माहिती मिळवू शकतात.

२. **प्रशासकीय प्रक्रियेत जनतेचा सहभाग** – ई-शासनामुळे व्यक्तीचा प्रशासकीय कार्यामध्ये सहभाग वाढू लागला आहे. नागरीक प्रत्येक माहिती स्वतः मिळवू लागला आहे. त्यामुळे नागरीकांना पूर्णपणे शासनाच्या सर्व योजनांची माहिती मिळू लागली आहे. हे शक्य होण्याचे कारण म्हणजे ई-शासन होय.

३. **प्रशासनामध्ये पारदर्शकता** – ई-शासनामुळे प्रशासनामध्ये पारदर्शकता येते कोणत्याही प्रकारचा गैर-व्यवहार होत नाही. म्हणून प्रशासन हे पारदर्शकपणे कार्य करू शकते. ई-शासनाचे मुख्य उद्दिष्टे म्हणजे पारदर्शकता होय. यामुळे प्रशासन उत्तमरित्या कार्य करू शकते.

४. **प्रशासन लोकाभिमुख बनवणे** – भारतीय प्रशासना मध्ये ई-शासन ही संकल्पना आल्यामुळे प्रशासन हे लोकाभिमुख बनले आहे प्रशासनाविषयी सर्व माहिती व सर्व शासकीय योजना नागरिकांना, लोकांना सर्व स्तरांपर्यंत पोहचवणे गरजेचे आहे. त्यामुळे अशा प्रकारची माहिती ई-शासनामुळे सर्व स्तरांपर्यंत पोहचते.

५. **प्रशासकीय कामामध्ये कार्यक्षमता व गतिमानता** – भारतीय प्रशासनामध्ये प्रत्येक कार्य हे व्यवस्थितपणे व काटेकोरपणे पार पाडण्यासाठी प्रशासनामध्ये ई-शासन ही संकल्पना स्वीकारली गेली. त्यामुळे प्रशासनाच्या प्रत्येक कार्यामध्ये गतिमानता तसेच कार्यक्षमता दिसून येते.

६. **कागदविरहीत प्रशासन** – प्रशासनामध्ये ई-शासन मुळे सर्व माहिती ही कागदावर न राहता ती ऑनलाईन माहिती संगणकामध्ये राहते. त्यामुळे प्रत्येक माहितीसाठी प्रत्येक वेळी कागदांची गरज भासत नाही ती माहिती संगणकामध्ये सुरक्षित ठेवली जाते.

७. **भ्रष्टाचार, विलंबता इत्यादिचे प्रमाण कमी** – प्रशासनामध्ये कार्यात जो भ्रष्टाचार विलंब होतो तो ई-शासन या संकल्पनेचा स्वीकार केल्यामुळे कमी झाला आहे. म्हणूनच भारतीय प्रशासनामध्ये ई-शासन ही संकल्पना यशस्वीरित्या स्वीकारलेली आहे.

* **भारतीय प्रशासनातील ई-शासनतील त्रुटी** – भारतीय प्रशासनामध्ये ई-शासन ही संकल्पना जरी नव्याने स्वीकारली असली तरी ती पूर्ण पणे यशस्वी झाली असे आपणास सांगता येत नाही कारण. काही संकल्पना आपण नव्याने जरी स्वीकारल्या असल्या तरी त्याचे फायदे होत असतात तसेच त्याच्या त्रुटी आपणाला दिसून येतात म्हणूनच भारतीय प्रशासनातील ई-शासनाच्या त्रुटी पुढीलप्रमाणे आहेत.

१. **कायम स्वरूपी लेखी पुरावा संगणकामध्ये टिकून राहत नाही** – भारतीय प्रशासनामध्ये काही महत्त्वाची प्रशासनाची कागदपत्रे असतात ती आपण पूर्णपणे संगणकामध्ये आहे अशी लेखी स्वरूपात ठेवू शकत नाही कारण संगणकाला काही तांत्रिक अडचणी येतात त्यामुळे ती माहिती पूर्णपणे सुरक्षित राहू शकत नाही. पण लेखी पुरावा हा कायमस्वरूपी कोणत्या ना कोणत्या माध्यमात राहू शकतो.

२. **ई-शासनाच्या प्रत्येक निर्णयाला लवकर माहिती पुरवता येत नाही.** – ई-शासनामध्ये काही निर्णय असे असतात की त्यांची माहिती अपणास ठराविक वेळेमध्ये द्यावी लागते पण आपल्या वैयक्तिक किंवा काही समस्यांमुळे आपण ती माहिती शासनाला योग्य त्या वेळेमध्ये देवू शकत नाही.

३. **तांत्रिक अडचणी** – भारतीय प्रशासनामध्ये ई-शासन ही संकल्पना माहिती तंत्रज्ञानामधून उदयास आली आहे. त्यामुळे माहिती तंत्रज्ञानामध्ये काही वेळा तांत्रिक अडचण येते म्हणून शासनाच्या प्रत्येक योजना आपणाला काही ठराविक तांत्रिक अडचणी आल्यामुळे त्याचा आपणास लाभ घेता येत नाही.

४. **वेळखाऊ प्रक्रिया** – भारतीय प्रशासनामध्ये ई-शासन ही संकल्पना वेळखाऊ प्रक्रिया बनलेली आहे. कारण की कोणतेही प्रशासनाची माहिती मिळवताना आपण प्रथम संगणकावरती शोध घेतो पण काही तांत्रिक अडचणी आल्यास ती माहिती आपल्याला हव्या त्या वेळेमध्ये मिळू शकत नाही. त्यामुळे ई-शासन ही वेळखाऊ प्रक्रिया बनलेली आहे.

५. **ग्रामीण भागामध्ये प्रसाराचा अभाव** – प्रशासनातील ई-शासन ही संकल्पना शहरी भागामध्ये जरी विकसित झाली असली तरी ग्रामीण भागामध्ये ई-शासन या संकल्पनेचा प्रसार अपणास हवा तसा झालेला दिसून येत नाही. कारण की

ग्रामीण भागामध्ये काही भागामध्ये प्रगत तंत्रज्ञान विकसीत झालेले नाही त्यामुळे ई-शासन या संकल्पनेचा प्रसार कमी प्रमाणात झालेला आहे. याचे मुख्य कारण म्हणजे ग्रामीण भागातील निरक्षरता.

* सारांश –

भारतीय प्रशासनामध्ये ई-शासन ही संकल्पना नव्याने स्वीकारली असली तरी आज या नवीन संकल्पना भारतीय प्रशासनाला अत्यंत उपयुक्त ठरल्या आहेत. यामुळे भारतीय प्रशासन लोकाभिमुख बनले आहे. ई-शासन ही संकल्पना आपण माहिती तंत्रज्ञानामधून स्वीकारली आहे. ई-शासना मुळे भारतीय प्रशासन हे पारदर्शक बनले आहे. आज ई-शासनामुळे प्रत्येक शासकीय कार्य करणे सोयीस्कर ठरले आहे. ई-शासन ही संकल्पना भारतीय प्रशासनाला मिळालेली एक देणगी आहे असे आपण म्हणू शकतो. ई-शासन या संकल्पनेचा स्वीकार महाराष्ट्रामध्ये सिंधुदुर्ग या जिल्ह्याने प्रथम केला सिंधुदुर्ग हा जिल्हा पहिला ई-शासन जिल्हा म्हणून ओळखला जातो. तसेच 'आपले सरकार' या महाराष्ट्राच्या Online Website वरून सर्व प्रकारच्या शासकीय योजनांची माहिती नागरिकांना मिळते त्यामुळे ई-शासन हे भारतीय प्रशासनाला मिळालेले एक वरदान आहे.

* संदर्भ –

१. ई-शासन – डॉ. अरविंद कुलकर्णी स्वयंदीप प्रकाशन, पुणे
२. वृत्तपत्रे – सकाळ, लोकसत्ता, महाराष्ट्र टाइम्स
३. ई-प्रशासन – उर्मिला रेड्डी
४. ई-प्रशासन – <https://aaplesarkar.mahaonline.gov.in/en>
५. महाराष्ट्र आणि जिल्हा प्रशासन – प्रा. डॉ. शुभांगी दिनेश राठी (अथर्व पब्लिकेशन्स)